

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА

ЮХНО Оксана Іванівна

УДК 378.6.012(477)"195/199"(091)(043.3)

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТЕХНІЧНИХ ВНЗ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
(друга половина ХХ століття)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Суми – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Ніколаї Галина Юріївна,
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка, завідувач кафедри
мистецької педагогіки та хореографії.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Год Борис Васильович
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри всесвітньої історії та методики
викладання історії;

кандидат педагогічних наук, доцент
Ворох Андрій Олександрович
Українська інженерно-педагогічна академія
(м. Артемівськ) заступник керівника Навчально-
наукового професійно-педагогічного інституту.

Захист відбудеться 13 квітня 2016 року о 9 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.053.01 у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 218.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (40002, м. Суми, вул. Роменська, 87).

Автореферат розіслано 12 березня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Козлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження. У процесі інтеграції України до світового економічного та науково-освітнього простору вирішального значення набуває сьогодні підготовка кваліфікованих кадрів у системі вищої освіти. Запити сучасного промислового виробництва, підвищення вимог роботодавців до якості робочої сили увиразнили одну з найважливіших проблем економічного розвитку країни – дефіцит кадрів технічного профілю. Про це мова йде в Законі України «Про вищу освіту» (2014), в якому наголошується на необхідності поєднання освіти з наукою та виробництвом із метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни. Потреба суспільства, ринку праці та держави в інженерних кадрах нової генерації актуалізує історичний досвід, накопичений вітчизняною вищою технічною освітою (ВТО).

Історичні аспекти розвитку технічної освіти в Україні розглянуто в дисертаціях О. Василенко, Л. Волкотруб, А. Вороха, М. Гутник, С. Домбровської, Т. Івченко, В. Кузнецової, Н. Ладогубець, Н. Салтан, С. Онопченко, С. Ховрича, І. Федосової та ін. Вивченню питань формування професійної спрямованості майбутніх інженерів присвятили свої дисертаційні твори І. Берьозкіна, С. Бондаренко, О. Вознюк, С. Король, Г. Костишина, А. Литвин, Н. Немцева, О. Попова, С. Резнік, Л. Семеновська, Л. Щербатюк, О. Щербина та ін. Становлення й функціонування перших вітчизняних навчальних закладів з підготовки фахівців технічного профілю висвітлено у монографіях В. Онопрієнка і Т. Щербань, Є. Степанович, В. Янкового та ін. Проблеми розвитку вищої технічної та політехнічної освіти у зарубіжних країнах розглянуто у працях українських (С. Романова, Н. Шеверун, Л. Чухно, Г. Ніколаї), американських (М. Ваймер, М. Еллі, А. Колмос, Т. Літцінгер, Е. Ф. МакКенна, С. Фінеллі, Д. Фройд, Ш. Шеппард та ін.), німецьких (С. Валевські, Е. Ведель, В. Воелмі, Р. Райнбек та ін.) і польських (З. Домбровський, Е. Нероба, Я. Казьор, Є. Русіньський, В. Третьяковський, К. Уждіцький, Ю. Шимчик, М. Яковицька та ін.).

Сучасний історико-педагогічний погляд на проблему політехнічної освіти представлено у наукових розвідках таких учених, як А. Вихрущ, Н. Калініченко, С. Мазуренко, В. Рак, В. Сидоренко, Л. Семеновська, Н. Терентьева та ін. Незважаючи на різноманітність тематики названих досліджень, практично відсутні праці, в яких системно представлено розвиток ВТО в Україні в другій половині ХХ ст.

Доцільність дослідження діяльності вітчизняних політехнічних ВНЗ у контексті історичного розвитку вищої технічної освіти зумовлена й необхідністю подолання **суперечностей** між: необхідністю підвищення якості вищої технічної освіти та недостатньою розробленістю організаційно-педагогічних підходів її досягнення; потребою модернізації змісту, науково-методичного та кадрового забезпечення освітнього процесу у вищих політехнічних профілю та повільними темпами їх оновлення; наявним позитивним досвідом діяльності політехнічних ВНЗ, нагромадженим на різних етапах становлення і розвитку вітчизняної системи вищої технічної освіти, та складністю його використання у сучасних

умовах через зміну освітніх парадигм і стратегій.

Актуальність і недостатня наукова розробленість проблеми, необхідність розв'язання існуючих суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Діяльність політехнічних ВНЗ у контексті розвитку вищої технічної освіти в Україні (друга половина ХХ століття)».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною комплексного дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Інноваційні підходи до управління якістю освіти» (реєстраційний номер 0113U004660). Тему дисертації затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка 26.11.2011 р. (протокол № 6) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України 27.11.2012 р. (протокол № 9).

Мета дослідження – з'ясувати історико-педагогічні аспекти діяльності політехнічних ВНЗ у контексті розвитку вищої технічної освіти в Україні (друга половина ХХ ст.).

У відповідності до мети було визначено такі **завдання** дослідження:

1. Розкрити ступінь наукової розробленості проблеми розвитку вищої технічної освіти.
2. Визначити сутність, чинники та етапи розвитку вищої технічної освіти в Україні у другій половині ХХ століття.
3. Виявити переваги політехнічної моделі ВТО та виокремити основні напрями діяльності українських політехнік.
4. Окреслити поетапні зміни в діяльності вітчизняних політехнічних ВНЗ у другій половині ХХ століття.
5. Схарактеризувати досвід освітньої діяльності політехнічних ВНЗ у визначених хронологічних межах.

Об'єктом дослідження є вища технічна освіта як історико-педагогічний феномен.

Предметом дослідження є діяльність політехнічних ВНЗ в Україні у другій половині ХХ століття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину минулого століття. Вибір *нижньої межі* – 50-ті рр. ХХ ст. – зумовлено збільшенням кількості технічних вишів та значним розширенням переліку інженерних спеціальностей на тлі відбудови народного господарства в Україні у повоєнні роки. *Верхня межа* визначається 90-ми рр. ХХ ст., що пов'язано з кардинальними змінами у діяльності політехнічних ВНЗ, які стають технічними університетами.

Методологічну основу дослідження становлять закони і категорії наукового пізнання; вимоги до історико-педагогічного дослідження (дотримання хронологічності, логічності та послідовності викладення матеріалу; з'ясування причинно-наслідкових зв'язків в еволюції досліджуваного явища; єдність теорії та історії, теорії та практики, логічного та історичного у висвітленні сутності проблеми, єдність конкретного фактичного матеріалу й теоретичних узагальнень);

системно-структурний, діяльнісний та аксіологічний підходи. Науковий пошук здійснювався на принципах об'єктивності, історизму, науковості, системності та розвитку. Усе це дало змогу відповідно до динаміки суспільних процесів здійснити об'єктивну, історично достовірну реконструкцію розвитку вищої інженерно-технічної освіти в Україні у другій половині ХХ ст.

Теоретичну основу дослідження складають: концептуальні положення сучасної філософії освіти (В. Андрущенко, О. Базалук, Л. Губерський, Д. Дзвінчук, І. Зязюн, С. Йосипенко, С. Клепко, М. Конох, В. Кремень, В. Лутай, М. Михальченко, М. Романенко, А. Ярошенко та ін.), теорії та історії педагогіки (М. Богуславський, М. Л. Березівська, В. Бугрій, Л. Ваховський, Б. Год, Н. Гупан, О. Козлова, В. Курило, В. Майборода, О. Михайличенко, О. Огієнко, А. Сбруєва, С. Сірополко, О. Сухомлинська, Є. Хриков та ін.), професійної освіти (І. Анопов, А. Веселов, В. Ледньов, І. Лікарчук, Н. Ничкало, Ю. Осовський, Є. Ткаченко та ін.), теорії та методики підготовки фахівців в інженерній вищій школі (О. Ігнатюк, І. Хом'юк, І. Кузнецова, Е. Лузік, В. Олексенко, О. Романовський та ін.), дослідження розвитку вищої технічної освіти (А. Ворох, Д. Зеркалов, О. Лутченко, В. Онопрієнко, Є. Степанович, О. Терпигорев, А. Трус, І. Федосова, С. Ховрич та ін.).

На різних етапах роботи для якісного аналізу автентичних матеріалів використано комплекс взаємопов'язаних **методів**: *загальнонаукових* (аналіз, узагальнення, систематизація, класифікація), що забезпечили можливість формулювання вихідних положень та висновків, виокремлення провідних напрямів дослідження; *конкретнонаукових* – пошуково-бібліографічного та проблемно-хронологічного, що дали змогу відобразити ідеї та погляди вітчизняних і зарубіжних авторів щодо розвитку вищої технічної освіти й здійснити аналіз архівних матеріалів, періодичних видань, нормативних і освітніх документів з метою визначення особливостей розвитку ВТО в Україні протягом 50-х–90-х рр. ХХ ст.; термінологічного аналізу довідниково-енциклопедичної літератури, наукових досліджень та нормативно-правових документів, що уможливило надання сутнісних характеристик ВТО; історико-генетичного та причинно-наслідкового, що дозволили розглянути вищу технічну освіту, зокрема політехнічну, у просторі та часі як історико-педагогічний феномен та виокремити чинники й етапи її розвитку в Україні у визначених хронологічних межах; порівняльно-зіставного та діахронного, що дало змогу визначити переваги політехнічної моделі ВТО і простежити еволюцію діяльності політехнічних вишів в Україні у 1950-ті–1990-ті рр. ХХ ст., ретроспективного, що дозволило з огляду на сучасні проблеми ВТО виявити позитиви й негативи досвіду освітньої діяльності політехнічних ВНЗ у другій половині ХХ ст.; *емпіричних* – інтерв'ю та бесіди, що застосовувалися у ході дослідження для з'ясування достовірності фактів.

Основу джерельної бази дослідження становлять:

– нормативні акти (Конституція України, Закон України «Про вищу освіту» (2014), Закон України «Про професійно-технічну освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція національно-

патріотичного виховання дітей і молоді);

– документи та матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління у м. Київ (ЦДАВО) – ф. 4621 «Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР Київ»; державного архіву Харківської області (ДАХО) – ф. Р-1682 «Харківський ордена Леніна політехнічний інститут ім. В. І. Леніна»; державного архіву Одеської області (ДАОО) – ф. Р-126 «Одеський ордена Трудового Червоного прапора політехнічний інститут 1918 – 1985 рр.»; державного архіву Сумської області (ДАСО) – ф. Р-7444 «Сумський філіал Харківського ордена Леніна політехнічного інституту ім. В.І. Леніна»; державного архіву Луганської області (ДАЛО) – ф. Р-759 «Луганський машинобудівний інститут»;

– фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, бібліотеки Одеського національного політехнічного університету, науково-технічної бібліотеки Національного технічного університету «ХПІ» та бібліотеки СумДУ;

– періодичні видання: «Вестник высшей школы» (1940 – 2013), «Советская педагогика» (1937–1991), «Инженерное образование» (2003–2013), «Изобретатель и рационализатор», «За радянського інженера», «Одеський політехнік», «Труди Харківського політехнічного інституту», «Ленінські кадри» (сучасна назва «Політехнік») та ін.;

– матеріали офіційного характеру (законодавчі, нормативні документи урядових установ, органів освіти та комуністичної партії), навчальні плани політехнік; матеріали історико-педагогічних досліджень (автореферати, дисертації, монографії тощо).

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*: здійснено комплексне дисертаційне дослідження, в якому розглянуто як самостійну наукову проблему діяльність політехнічних ВНЗ в Україні у другій половині ХХ ст.; систематизовано наукову думку стосовно розвитку вищої технічної освіти; визначено її сутність, виокремлено комплекс чинників (соціально-економічні, політико-правові, науково-технічні, академічні) та етапи розвитку вітчизняної ВТО в означених хронологічних межах (I етап (1950–1957) – відновлювальний, II етап (1958–1965) – промислово-інтеграційний; III етап (1966–1986) – розбудовчий; IV етап (1987–1999) – університетський); окреслено поетапні зміни в діяльності вітчизняних політехнічних ВНЗ у другій половині ХХ століття (повернення до політехнічної моделі ВТО (перший етап); організація розгалуженої мережі осередків вечірньої та заочної освіти у політехнічних вишах та їх філіях, у новостворених заочних і вечірніх ВНЗ, безпосередньо при великих промислових і сільськогосподарських підприємствах, на загальнотехнічних факультетах (другий етап); скорочення заочної освіти, оптимізація мережі політехнічних вишів, виникнення на базі філій нових навчальних закладів (третій етап); реформування системи ВТО, надання академічної та господарської автономії політехнічним ВНЗ, перехід на багаторівневу підготовку фахівців, отримання інститутами статусу університетів та інтеграція в європейський простір вищої освіти (четвертий етап)); схарактеризовано позитивний і негативний досвід

освітньої діяльності політехнічних ВНЗ у визначених хронологічних межах.

Уточнено і конкретизовано сутнісні характеристики вищої технічної освіти, переваги її політехнічної моделі, основні напрями діяльності вітчизняних політехнічних ВНЗ у другій половині ХХ ст.

Подальшого розвитку набули уявлення про зміст та організацію освітньої діяльності політехнічних вишів України та їх кадрового забезпечення в означений період.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в можливості більш повного відтворення цілісної картини діяльності політехнічних ВНЗ щодо підготовки інженерних кадрів у другій половині ХХ століття в контексті загального розвитку вищої технічної освіти в Україні. Зібраний, проаналізований, узагальнений матеріал та висновки дисертаційної роботи можуть бути використані для підготовки довідникових видань з історії педагогіки; для створення підручників і підготовки монографій. Результати дослідження, що відображено в посібнику «Діяльність політехнічних ВНЗ в Україні у другій половині ХХ ст.», можуть бути використані для розробки лекційних курсів, спецсеминарів з історії педагогіки, у тому числі – в системі післядипломної освіти; під час вивчення історії ВТО в Україні у класичних та технічних університетах.

Результати дослідження **впроваджено** у навчальний процес Сумського державного університету імені А.С. Макаренка (довідка № 1520 від 23.06.2015 р.), Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (довідка № 2315/01-55/29 від 25.06.2015 р.), Черкаського державного технологічного університету (довідка № 853/01-11.03 від 24.06.2015 р.), Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 674 від 25.06.2015 р.).

Апробація отриманих результатів дослідження здійснювалася на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Мистецька освіта в контексті глобалізації та полікультурності»: (Луганськ, 22-23 листопада 2012 р.), «Історія розвитку науки, техніки та освіти» (Київ, 17 квітня 2014 р.), «Теоретичні та методичні засади розвитку мистецької освіти в контексті європейської інтеграції» (Суми, 1–3 жовтня 2013 р.), «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін» (Суми, 4-5 березня 2014 р.), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 3 грудня 2014 р.); *всеукраїнських*: «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії» (Рівне, 15 грудня 2011 р.), «Творча спадщина А.С.Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти ХХІ століття» (Суми, 11-12 березня 2013 р.), «Політехнічна освіта як засіб забезпечення ринку праці в Україні» (Полтава, 19-20 листопада 2013 р.), «Сучасні стратегії та технології підготовки фахівців у вищій школі» (Донецьк, 28 березня 2012 р.); *університетських*: наукова конференція за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка у 2012 році (Суми, 2013 р.).

Публікації. Отримані результати дослідження відбито в 17 публікаціях, із них 6 у провідних наукових фахових виданнях (серед них 1 стаття у зарубіжному

виданні) та 1 навчальний посібник.

Структура та обсяг дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (388 позицій, із них – 97 архівних, 291 літературних), 12 додатків (в тому числі 10 таблиць), 9 таблиць, 3 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 308 сторінок, основний зміст викладено на 199 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено, мету і завдання, об'єкт, предмет і хронологічні межі дослідження, розкрито методологічну й теоретичну основу, проаналізовано джерельну базу, подано наукову новизну й практичне значення отриманих результатів, представлено відомості про апробацію, публікації та структуру дисертації.

У першому розділі «**Теоретичні основи дослідження вищої технічної освіти**» розкрито ступінь наукової розробленості проблеми розвитку вищої технічної освіти, визначено сутнісні характеристики поняття «вища технічна освіта», його зміст, з'ясовано чинники та виокремлено етапи розвитку вищої технічної освіти в Україні у другій половині ХХ ст.

Результати пошуково-бібліографічного та проблемно-хронологічного аналізу дозволили констатувати, що радянська історіографія досліджуваної проблеми характеризується багатством фактичного матеріалу, але водночас перенасичена цитатами партійних керівників держави та перебільшеннями впливу комуністичної партії на розвиток вищої технічної освіти. Сучасна вітчизняна історіографія відзначається якісними змінами в об'єктивному висвітленні історико-педагогічних аспектів діяльності політехнічних ВНЗ в Україні у контексті розвитку ВТО у досліджуваній період, використанням новітньої методології та широкої джерельної бази. Згідно з означеним, за хронологічним критерієм виокремлено дві групи праць. Перша з них включає розвідки радянських часів, які мають переважно фактографічно-описовий характер та є ідеологічно ангажованими; друга містить дослідження часів незалежної України, яким властива різноманітність проблематики, патріотична спрямованість та оригінальність методологічних підходів.

Наукові розвідки, що присвячені розвитку ВТО в Україні, за проблемно-тематичним критерієм поділено на чотири групи. У першій групі представлені роботи з історії вітчизняної вищої освіти; друга група охоплює дослідження стосовно розвитку інженерно-технічної освіти на різних історичних етапах; третю групу становлять розвідки, що пропонують інформацію про історію окремих політехнічних вишів, їх філій, факультетів і кафедр; четверту групу складають дисертаційні дослідження, де розкриваються сучасні проблеми підготовки студентів технічних ВНЗ.

Першу групу розвідок, що підлягали історіографічному аналізу, розподілено на дві підгрупи. До першої з них віднесено праці, які характеризують загальний розвиток вищої освіти в Україні конкретного періоду, містять відомості про функції та структуру вітчизняної вищої школи, мережу ВНЗ, форми підготовки, кількісні та якісні характеристики студентів і випускників за галузевими групами

та спеціальностями, зміст і організацію навчального процесу та форми позанавчальної роботи (В. Єлютін, В. Маланчук, В. Попов, Г. Єфіменко, В. Красніков, А. Новомінський, Г. Лілицький, В. Баженов, Т. Старченко, О. Стоян, О. Бобик та ін.). До другої підгрупи розвідок віднесено праці, у яких автори висвітлюють проблеми забезпечення вищої школи науково-педагогічними кадрами та організації наукової діяльності (О. Синецький, К. Галкін, Є. Чуткерашвілі, Б. Лебін, В. Запольська, Т. Кочуров та ін.).

Другу групу досліджень умовно поділено на чотири підгрупи. Перша з них представлена розвідками щодо витоків і сутності інженерно-технічної діяльності (Е. Крик, С. Подлесний, В. Горохов), проблем підготовки інженерних кадрів (Г. Таукач, О. Лутченко, П. Лернер, О. Лебедев, О. Криштановська та ін.), взаємозалежності підготовки інженерів і промислового потенціалу країни (Н. Аітов, Г. Александров, Р. Мавлютов та ін.). До другої підгрупи віднесено праці, які подають відомості про розвиток вітчизняної ВТО на різних історичних етапах (А. Ворох, Л. Волкотруб, О. Василенко, О. Терпигорев, А. Трус, Ю. Курносів, А. Бондар, А. Лихолат, І. Маковейчук та ін.). До третьої підгрупи віднесено публікації, в яких з'ясовуються питання організації освітнього процесу в технічних ВНЗ (А. Денисов, В. Михайленко, Г. Ніколаєвський, В. Парал, Л. Петров, С. Амелін та ін.). Видання, віднесені до четвертої підгрупи, присвячені організації системи професійної освіти зарубіжних країн та країн соціалістичного табору, зокрема, у другій половині ХХ століття (П. Лебедев, А. Блажей, Д. Дрієнські, І. Перлакі, А. Пищик та ін.).

Наукові праці, що включені до третьої групи, розподілено на дві підгрупи. Перша з них висвітлює повну історію найвідоміших технічних ВНЗ України, етапи їхньої діяльності, найважливіші досягнення в науковій сфері та підготовці інженерних кадрів (М. Буцко, В. Кипаренко, С. Артюх, Г. Денисенко, Ю. Денисов, В. Бондар, Ю. Бобало, В. Ніколаєнко, О. Мінаєв, Б. Мокін, В. Лиховодов, М. Згуровський, Д. Зеркалов та ін.), друга підгрупа досліджує генезу окремих філій, факультетів та кафедр (Ю. Лега, Б. Мокін, А. Грабченко, М. Степанов, О. Бялік, М. Лукінюк та ін.).

Четверта група досліджень, що були піддані історіографічному аналізу, складається з дисертаційних досліджень, які розкривають сучасні проблеми підготовки студентів технічного ВНЗ. До першої підгрупи віднесено роботи, що висвітлюють проблеми формування професійних якостей майбутніх інженерів (С. Бондаренко, І. Берьозкіна, О. Ігнатюк, І. Хом'юк, С. Король, О. Попова, С. Резнік, Л. Щербатюк та ін.). Дослідження теоретичних і методичних аспектів підготовки інженера в умовах інформаційного суспільства утворюють другу підгрупу четвертої групи (Є. Владимирська, С. Король, Н. Ладогубець, Ю. Лобода, В. Олексенко, М. Сукнов, О. Щербина та ін.). Третю підгрупу складають дисертації щодо різних аспектів підготовки фахівців у зарубіжних технічних ВНЗ (С. Романова, Л. Чухно, Е. Нероба, Н. Шеверун та ін.).

Термінологічний аналіз довідниково-енциклопедичної та історико-педагогічної літератури й нормативно-правових документів з питань підготовки фахівців інженерних спеціальностей засвідчив, що в науковому просторі поняття

«вища технічна освіта», «інженерна освіта», «вища інженерно-технічна освіта», «вища політехнічна освіта» часто вживаються як синонімічні. Відповідно до авторського тлумачення, *вища технічна освіта* є складником спеціальної професійної освіти, зміст якої забезпечує фундаментальну, теоретичну і практичну професійну підготовку висококваліфікованих фахівців для промислово-технічних галузей господарства за широким спектром спеціальностей, що охоплює як власне технічні, так і природничо-наукові, соціально-економічні й гуманітарні сфери, й за допомогою відповідних форм, методів і засобів дозволяє формувати передовий науковий світогляд, методологічну культуру, фахову компетентність, розвиває інженерне мислення, організаційно-управлінські здібності, здатність до інноваційної діяльності й науково-технічної творчості.

Використання історико-генетичного та причинно-наслідкового аналізу дозволило констатувати, що розвиток вищої технічної освіти в другій половині ХХ ст. визначали такі чинники: соціально-економічні – активна відбудова народного господарства країни після Другої світової війни, швидкі темпи розвитку промислового виробництва під впливом упровадження досягнень науки й техніки, гостра економічна необхідність у кваліфікованих інженерних кадрах, формування в суспільстві престижу інженерних спеціальностей, підвищення рівня загальнонаукової та загальнотехнічної підготовки фахівців, збільшення відсотку працівників промисловості з вищою освітою; політико-правові – політика держави в галузі ВТО, удосконалення відповідного нормативно-правового поля, надання пріоритету вишам інженерно-технічного профілю, їх фінансова підтримка урядом, розробка інструктивних матеріалів щодо діяльності політехнічних ВНЗ у другій половині ХХ ст.; науково-технічні – зростання питомої ваги наукових досліджень у ВНЗ, покращення наукової кваліфікації викладачів, співпраця вишів з науковими установами та підприємствами, створення при ВНЗ проблемних лабораторій, зростання обсягів госпдоговірних робіт, науково-дослідних, проектно-конструкторських та інженерно-технічних розробок, продукування нових технологій для потреб промисловості; академічні – удосконалення організаційної структури технічних ВНЗ; ускладнення змісту, форм і методів навчання в системі ВТО; підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів та послідовне зміцнення матеріально-технічної бази.

На підставі ретроспективного аналізу змін у нормативно-правовій базі вищої освіти («Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», Постанова Центрального Комітету КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо поліпшення підготовки фахівців і вдосконалення керівництва вищою і середньою спеціальною освітою в країні», Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про підвищення ролі вузівської науки у прискоренні науково-технічного прогресу, поліпшенні якості підготовки фахівців» та ін.), удосконалення її змісту, організації, структури, покращення фінансового становища – виокремлено чотири етапи розвитку вищої технічної освіти в Україні у другій половині ХХ ст. I етап (1950–1957) – відновлювальний, на якому відбувається реконструкція системи технічних вишів

у повоєнні роки, розширення підготовки фахівців відповідно до потреб народного господарства. II етап (1958–1965) – промислово-інтеграційний – позначився збільшенням обсягів випуску фахівців інженерних спеціальностей завдяки впровадженню системи освіти без відриву від виробництва та посиленню виробничо-практичної складової їхньої підготовки, оптимізацією мережі вищих технічних навчальних закладів, територіальному наближенню інженерно-технічних ВНЗ до місць працевлаштування випускників, розширенням можливостей для здобуття вищої освіти спеціалістами-практиками. III етап (1966–1986) – розбудовчий – закріпив курс на розширення денної форми навчання за рахунок скорочення заочної та вечірньої, на інтенсивне впровадження у промисловість результатів НДР, на відкриття нових технічних ВНЗ згідно з потребами промислових галузей народного господарства та економічних регіонів, на перетворення галузевих технічних ВНЗ у потужні осередки підготовки інженерів різних спеціальностей. IV етап (1987–1999) – університетський (у зв'язку з проголошення незалежності України його розподілено на дві фази) ознаменувався перебудовою системи вищої технічної освіти, зародженням цільової підготовки фахівців, скороченням планів прийому за низкою інженерно-технічних спеціальностей через відмову від планової економіки та занепад системи розподілу випускників, адаптацією ВТО до вимог ринкової економіки та науково-технічного прогресу, покращенням міжнародного співробітництва, отриманням більшістю технічних інститутів статусу університетів, виникненням на базі філій політехнік нових самостійних ВНЗ.

Отже, аналіз джерельної бази дослідження дозволив охарактеризувати історіографію обраної проблеми у науковій літературі, з'ясувати сутність вищої технічної освіти, визначити чинники та етапи розвитку вищої технічної освіти в Україні у другій половині ХХ століття.

У другому розділі **«Еволюція діяльності політехнічних ВНЗ в Україні»** розглянуто історію становлення політехнічної моделі вищої освіти в Україні, виявлено її переваги та виокремлено основні напрями діяльності вітчизняних політехнічних вишів, окреслено динаміку поетапних змін у діяльності «політехнік» у другій половині ХХ ст.

За наслідками використання порівняльно-зіставного та діахронного аналізу з'ясовано, що у ХІХ ст. політехнічна модель ВТО набула поширення у європейських країнах. В Україні виші подібного типу виникли наприкінці позаминулого століття, зокрема: Харківський технологічний інститут з механічним і хімічним відділеннями (1885), Київський політехнічний інститут з механічним, хімічним, інженерним і сільськогосподарським відділеннями (1898), Львівська політехніка, на яку в 1871 р. перетворилася Технічна академія. Встановлено, що застосування означеної моделі в Україні було зумовлено низкою переваг, що надавала освіта в «політехніках»: об'єднання в межах одного вишу декількох напрямів (спеціальностей); забезпечення широкого кругозору майбутніх інженерів, високого рівня їх професіоналізму та загальної культури, розвитку здатності швидко орієнтуватися в новітній техніці і технологіях виробництва; поєднання фундаментальної природничої підготовки (з математики, фізики, хімії)

та загальноінженерної освіти; інтеграція теоретичних знань і досвіду практичної роботи на виробництві та в наукових установах.

З'ясовано, що перебудова народного господарства в роки індустріалізації (20-30-ті рр. ХХ ст.) вимагала адаптації вищої школи до темпів розбудови промисловості, встановлення міцних зв'язків з підприємствами, значної кількості нових кадрів із урахуванням потреб окремих наркоматів і відомств, диференціації мережі вищої технічної школи, перетворення багатопрофільних політехнічних ВНЗ на галузеві. Встановлено, що на базі факультетів політехнічних інститутів створювалися самостійні вищі, зокрема, в Одеському політехнічному інституті (ОПІ) статус окремих ВНЗ отримали інженерно-будівельний, електротехнічний і суднобудівний факультети; у Харківському політехнічному інституті (ХПІ) – електротехнічний, механічно-машинобудівний, хімічно-технологічний, інженерно-будівельний та авіаційний; у Київському політехнічному інституті (КПІ) – хіміко-технологічний, машинобудівний, енергетичний, інженерів залізничного і водного транспорту. Проте модель «політехніки» з широким спектром спеціальностей була більш ефективною, про що свідчить повторне об'єднання у післявоєнний період галузевих інститутів у політехнічні: ОПІ у 1945 р., КПІ у 1946 р., ХПІ у 1949 р. Про посилену увагу держави до політехнічних ВНЗ свідчило створення у 1954 р., при Міністерстві вищої освіти СРСР Головного управління політехнічних та машинобудівних ВНЗ. З'ясовано, що у другій половині ХХ ст. в Україні, крім трьох названих інститутів, функціонувало ще чотири політехніки (Львівський, Донецький, Український заочний (м. Харків) та Вінницький політехнічні інститути) з багатьма філіями.

За допомогою діяльнісного та аксіологічного підходів діяльність політехнічних ВНЗ визначено як цілеспрямований процес забезпечення потреби суспільства в освітніх послугах за широким спектром технічних спеціальностей і задоволення попиту промислового сектору на висококваліфікованих, конкурентоспроможних, соціально і професійно мобільних фахівців інженерно-технічного профілю зі сталою системою універсальних цінностей, широким кругозором, здатних до самовдосконалення, новаторства, винахідництва та раціоналізаторства, організації та керівництва виробництвом.

У структурі діяльності вищих технічних навчальних закладів досліджуваного періоду було виокремлено основні напрями, за ефективність яких згідно зі штатним розписом відповідали проректори. Навчально-методична діяльність передбачала системну підготовку та перепідготовку інженерно-технічних кадрів, удосконалення і створення нових навчальних планів і програм, запровадження інноваційних дисциплін, використання прогресивних форм та методів навчання, організацію практичної підготовки студентів, поєднання освітньої та дослідницької діяльності. Науково-дослідна діяльність була спрямована на організацію наукових досліджень, забезпечення роботи аспірантури та докторантури, проведення госпдоговорних робіт, створення навчально-науково-виробничих комплексів (ННВК), проблемних лабораторій, спеціалізованих рад із захисту кандидатських та докторських дисертацій, налагодження співробітництва з науковими установами. Виховна діяльність за

радянських часів виконувала широкий спектр завдань, серед яких: ідейно-політичне виховання студентів, що здійснювалось у межах комсомольських та партійних організацій; трудове виховання, яке реалізовувався переважно в межах третього трудового семестру – участі у студентських будівельних загонах, що працювали на всій території СРСР та за його межами, зокрема на БАМі, у сільському господарстві, зокрема на освоєнні цілини тощо; культурно-естетичне виховання, яке передбачало участь у художній самодіяльності, відвідування музеїв, театрів, екскурсій; фізкультурно-спортивне виховання з обов'язковою участю у всілякого роду змаганнях. Адміністративно-господарська діяльність забезпечувала розвиток матеріальної бази ВНЗ та впорядкування роботи відповідних підрозділів.

Застосування порівняльно-зіставного та діахронного аналізу дало можливість окреслити зміни, що відбувались у діяльності політехнічних ВНЗ України у другій половині ХХ ст. на окремих етапах розвитку вищої технічної освіти. Для I етапу (1950–1957) характерною була відмова від підготовки фахівців вузької спеціалізації, яких випускали індустріальні інститути, та повернення до політехнічної моделі ВНЗ, що забезпечувала підготовку інженерів за широким спектром спеціальностей.

II етап (1958–1965) характеризується збільшенням прийому на заочну форму підготовки (відкриття в Харкові Українського заочного політехнічного інституту (1958 р.), заочних відділень у всіх політехніках, створення в місцях концентрації певної галузі промисловості загальнотехнічних факультетів – регіональних підрозділів технічної освіти, що надавали освітні послуги без відриву від виробництва); розширенням співробітництва вишів з промисловими підприємствами; значним зростанням тематики й обсягів госпдоговірних робіт.

III етап (1966–1986) відзначений зміцненням матеріальної бази політехнічних інститутів та відкриттям нових, високотехнологічних спеціальностей; переважанням денної форми навчання; посиленням ролі науково-дослідної роботи; оптимізацією мережі політехнічних вишів та їх підрозділів; виникненням на базі філій нових ВНЗ (Івано-Франківський інститут нафти і газу, Кіровоградський інститут сільськогосподарського машинобудування, Макіївський інженерно-будівельний інститут тощо), створенням навчально-науково-виробничих комплексів (ННВК) шляхом розміщення філій кафедр, експериментальних ділянок і лабораторій вишів на базі підприємств, де здійснювалися наукові розробки.

На IV етапі (1987–1999) демократичні процеси в державі призвели до реформування системи вищої освіти, докорінної перебудови структури підготовки кадрів, оптимізації переліку спеціальностей, посилення академічної та господарської самостійності вишів (право встановлювати початок навчального року і визначати тривалість екзаменаційної сесії, розширення варіативної складової змісту до 15% навчального часу з метою введення до нього науково-технічних новацій, здобуття студентами права вільного відвідування лекцій, вибору спецкурсів і семінарів, проведення виборів ректорів на альтернативній основі, поступового надання автономії ВНЗ), переходу на багатоступеневу

підготовку фахівців, отримання політехнічними інститутами статусу технічних університетів та інтеграції до європейського освітнього простору.

Встановлено, що в досліджуваній період серед інших типів ВНЗ саме політехніки найоперативніше пристосовувалися до потреб промисловості, а на їхній базі відкривалися спеціальності, пов'язані з розвитком нових галузей виробництва.

Таким чином, з'ясування переваг політехнічної моделі ВТО в Україні, обґрунтування структури та виокремлення основних напрямів діяльності політехнічних вишів у другій половині ХХ ст. дозволило визначити поетапні зміни в діяльності вітчизняних політехнік у досліджуваній період.

У третьому розділі **«Досвід освітньої діяльності політехнічних ВНЗ в Україні (друга половина ХХ століття)»** схарактеризовано зміст освітньої діяльності вітчизняних політехнік, організацію освітнього процесу та його кадрове забезпечення, узагальнено позитивний та негативний досвід освітньої діяльності політехнічних ВНЗ в Україні в 50-х–90-х рр. минулого століття.

Використання ретроспективного аналізу дозволило з огляду на сучасні проблеми ВТО виявити позитиви й негативи досвіду освітньої діяльності політехнічних ВНЗ у другій половині ХХ ст. Схвальної оцінки заслуговує перманентна робота з удосконалення навчальних планів протягом усього досліджуваного періоду. Проте на окремих етапах були допущені значні прорахунки. Так, негативним явищем можна вважати уніфікацію навчальних планів різних факультетів, яка відбулась у політехнічних інститутах після прийняття Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток народної освіти в СРСР» (1958 р.). Відсутність диференціації змісту фізико-математичних дисциплін знизила якість підготовки інженерів окремих спеціальностей.

Результати порівняльно-зіставного та діахронного аналізу засвідчили особливий статус провідних політехнічних вишів. Так, у зв'язку з розвитком науки і техніки Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти СРСР затвердило в 1965 р. нові типові навчальні плани для денної форми навчання в усіх вишах. Проте КПІ та ХПІ було надано право працювати за власними навчальними планами з терміном навчання до 5,5 років. З'ясовано, що на початку 70-х рр. ХХ ст. у навчальний процес «політехнік» впроваджувалися нові курси з організації управління, наукової організації праці, інженерної психології, ергономіки, практичного оволодіння сучасною електронно-обчислювальною технікою, зростало значення математичної та економічної підготовки фахівців. У другій половині 1970-х рр. оновлення навчальних планів і програм здійснювалося шляхом їх оптимізації за допомогою «коефіцієнта трудомісткості роботи» завдяки аналізу обсягу змісту кожної дисципліни і часу, відведеного для його засвоєння студентами.

Позитивною була орієнтація навчальних планів і програм 1980-х рр. на узгодження гуманітарного, фундаментального і спеціального блоків та посилення варіативного компоненту змісту освіти. Особливістю навчальної документації означеного періоду стала наявність групи дисциплін, які встановлювалися вченою

радою інститутів, що уможливило спеціалізацію випускників з урахуванням запиту промисловості, регіонів, наукових інтересів кафедр. Протягом, 1990-х рр. розширився зміст гуманітарної підготовки, спрямований на глибоке вивчення студентами вітчизняної історії, рідної та іноземних мов, засвоєння досягнень світової та вітчизняної культури, філософії, закономірностей розвитку людства, норм і законів щодо прав та обов'язків громадян України, відповідних міжнародних правових актів. Внаслідок запровадження ступеневої освіти політехнічні університети почали готувати фахівців трьох рівнів: бакалаврів, спеціалістів та магістрів з терміном навчання відповідно чотири, п'ять з половиною і шість років.

Доведено, що у 50–90-х рр. ХХ ст. у політехнічних інститутах України здійснювався активний пошук підвищення ефективності освітнього процесу, що спрямовувався на підготовку інженера широкого профілю, добре обізнаного з основами фундаментальних наук, зі сформованими практичними навичками роботи на виробництві. На першому етапі у політехнічних інститутах спостерігався перерозподіл організаційних форм (скорочення обсягу лекцій, збільшення семінарів і практикумів за вибором студентів, запровадження факультативів, присвячених новітнім досягненням науки і техніки, зростання кількості курсових і дипломних робіт). Удосконалення освітнього процесу здійснювалося шляхом поєднання навчальної діяльності з науково-дослідною.

Організація освітньої діяльності на другому етапі характеризувалася подальшим зміцненням зв'язків з виробництвом, зростанням кількості наукових робіт експериментального характеру, підвищенням творчої активності студентів, появою нових форм наукової роботи: студентських конструкторських бюро, лабораторій, майстерень тощо. На третьому етапі, починаючи з другої половини 1960-х рр., у політехнічних інститутах вводяться нові прогресивні форми роботи, зокрема програмоване навчання із застосуванням кібернетичних контрольно-навчальних машин, інших сучасних технічних засобів (телебачення, кіно, магнітофонні записи тощо). Особлива увага приділялась удосконаленню організації освітнього процесу на молодших курсах. Для четвертого етапу характерним було узгодження гуманітарного, загальноінженерного, фундаментального і профілюючого циклів, увиразнення світоглядної спрямованості навчальних дисциплін, посилення гуманітарної, економічної, технологічної і конструкторської складових підготовки студентів.

Використання діахронного аналізу дозволило виявити якісні зміни в підготовці та атестації наукових і науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації політехнічних ВНЗ протягом досліджуваного періоду. У 1950-х–1990-х рр. науково-педагогічні кадри політехнічних ВНЗ поповнювалися за рахунок аспірантів та співробітників вишу, інженерів і наукових працівників промислових підприємств та організацій. Потреба в докторатах і кандидатах наук визначалася кожною кафедрою інституту. На першому етапі підготовка професорсько-викладацьких кадрів суттєво відставала від зростаючих потреб у них ВНЗ. Незадовільною була підготовка фахівців через докторантуру, серйозні недоліки були характерні для підготовки науково-педагогічних кадрів через

трирічну аспірантуру, у більшості політехнік було неякісно організовано роботу з підготовки здобувачів. За кількістю аспірантів лідирували КПІ, ХПІ та ЛПІ. Узагальнення статистичних даних з архівних матеріалів засвідчило, що кількість викладачів політехнічних ВНЗ, які мали науковий ступінь, становила близько 40% викладацького складу. Перше місце за якісними показниками професорсько-викладацького складу займав КПІ (46%).

На другому етапі спеціалізованим радам політехнічних ВНЗ та науково-дослідних установ було дозволено приймати до захисту на здобуття наукових ступенів поряд із дисертаціями, опубліковані в періодичних виданнях роботи (створення нових раціоналізаторських та конструкторських машин, впроваджених у виробництво, оригінальних будівельних споруд, ефективне оновлення технологічних процесів виробництва). На третьому етапі з метою вирішення кадрових проблем навчальним закладам почали надавати право приймати на викладацьку роботу (на умовах сумісництва) наукових працівників науково-дослідних установ і фахівців, які працювали в народному господарстві. Кардинального поліпшення якісного складу науково-педагогічних кадрів технічних вишів вдалося досягти на четвертому етапі внаслідок створення спеціалізованих вчених рад, у складі яких були представлені авторитетні вчені відповідних спеціальностей, та прийняття до захисту тільки тих дисертацій, що мали наукову і практичну цінність.

Використання причинно-наслідкового методу дозволило констатувати, що негативним чинником, який гальмував забезпечення освітнього процесу в політехнічних ВНЗ науковими та науково-педагогічними кадрами вищої кваліфікації, була підпорядкованість усіх спеціалізованих рад єдиному на всю країну органу – Вищій атестаційній комісії (ВАК) СРСР. Така жорстка централізація негативно впливала на якість професорсько-викладацького складу, обмежувала кількість кандидатів і докторів наук. Відчутне їх збільшення стало можливим тільки після створення ВАК України у листопаді 1992 р. – державного органу, підвідомчого Кабінету Міністрів України. Головними завданнями ВАК стали: участь у формуванні і реалізації державної політики щодо розвитку науки і техніки, кадрового потенціалу, у тому разі професорсько-викладацького складу політехнік, а також керівництво атестацією наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, пов'язаною з присудженням наукових ступенів і присвоєнням вчених звань. Як наслідок, у 1990-х рр. значно збільшився відсоток (більше 60%) кадрів вищої кваліфікації та кількість захищених у вітчизняних політехнічних інститутах дисертацій. Одним із позитивів перетворення політехнік на технічні університети стало значне збільшення кількості спеціалізованих вчених рад за різноманітними науковими спеціальностями.

Таким чином, характеристика змісту та організаційних особливостей діяльності вітчизняних політехнік, визначення позитивів і негативів підготовки й атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в означених вишах дали змогу узагальнити досвід освітньої діяльності політехнічних ВНЗ в Україні в 50-х–90-х рр. минулого століття.

Отже, з'ясування історико-педагогічних аспектів та узагальнення досвіду освітньої діяльності політехнічних ВНЗ у контексті розвитку вищої технічної освіти в Україні у другій половині ХХ століття дозволило зробити такі **висновки**:

1. Результати аналізу ступеня наукової розробленості проблеми розвитку вищої технічної освіти в Україні у другій половині ХХ століття свідчать про те, що діяльність вітчизняних політехнічних ВНЗ в означений період не була предметом окремого історико-педагогічного дослідження. Систематизація наукової думки стосовно розвитку вищої технічної освіти за хронологічним критерієм дозволила виокремити такі групи праць: 1) радянських часів, які мають переважно фактографічно-описовий характер та ідеологічну домінанту; 2) часів незалежної України, які характеризуються солідною джерельною базою та новітньою методологією. Доведено, що науковцями радянського періоду проблеми ВТО розглядалися переважно у загальносоюзному масштабі, натомість бракувало уваги особливостям її функціонування на території нашої держави. Дослідження в незалежній Україні здійснюються переважно з патріотичних позицій, з урахуванням національних традицій і цінностей.

Подано класифікацію джерел за проблемно-тематичним критерієм, яка містить чотири групи розвідок щодо: 1) історії та сучасного стану вищої освіти в Україні; 2) розвитку інженерно-технічної освіти на різних історичних етапах; 3) історії окремих технічних вишів; 4) сучасних проблем підготовки студентів технічних ВНЗ. У кожній групі розвідок виокремлено тематичні підгрупи.

Констатовано, що найменш дослідженими є аспекти організації освітнього процесу у вищій інженерній школі та історія й сучасні проблеми освітньої діяльності вітчизняних політехнічних вишів.

2. Визначено сутність вищої технічної освіти, що є складником спеціальної професійної освіти, зміст якої забезпечує фундаментальну, теоретичну і практичну професійну підготовку висококваліфікованих фахівців для промислово-технічних галузей господарства за широким спектром спеціальностей, що охоплює як власне технічні, так і природничо-наукові, соціально-економічні та гуманітарні сфери, й за допомогою відповідних форм, методів і засобів дозволяє формувати передовий науковий світогляд, методологічну культуру, фахову компетентність, розвиває інженерне мислення, організаційно-управлінські здібності, здатність до інноваційної діяльності й науково-технічної творчості.

Встановлено, що розвиток ВТО у другій половині ХХ ст. детермінували соціально-економічні (швидкі темпи росту промислового виробництва під впливом упровадження досягнень науки й техніки та гостра економічна необхідність у кваліфікованих інженерних кадрах), політико-правові (політика держави в галузі ВТО та удосконалення відповідного нормативно-правового поля тощо), науково-технічні (зростання в діяльності ВНЗ питомої ваги наукових досліджень та обсягів госпдоговорних робіт, збільшення науково-дослідних, проектно-конструкторських та інженерно-технічних розробок) та академічні (удосконалення змісту й організаційної структури технічних ВНЗ і підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів) чинники.

Виокремлено чотири етапи розвитку вищої технічної освіти в Україні у другій половині ХХ ст.: I етап (1950–1957) – відновлювальний (відновлення і стабілізація роботи технічних вишів у післявоєнні роки); II етап (1958–1965) – промислово-інтеграційний (збільшення випуску спеціалістів інженерних спеціальностей за рахунок впровадження системи освіти без відриву від виробництва та підсилення практичної складової в підготовці інженерно-технічних кадрів); III етап (1966–1986) – розбудовчий (виникнення нових технічних ВНЗ у відповідності до потреб галузей народного господарства й економічних регіонів та структурно-організаційна розбудова політехнік); IV етап (1987–1999) – університетський (реформування системи ВТО, адаптація до вимог ринкової економіки та отримання політехнічними інститутами статусу університетів).

3. Виявлено низку переваг політехнічної моделі ВТО: об'єднання в межах одного вишу декількох напрямів (спеціальностей); інтеграції фундаментальної природничої підготовки з математики, фізики, хімії із загальноінженерною; забезпечення майбутнім фахівцям освіти університетського рівня, що характеризувалася широким кругозором та високим рівнем загальної культури; засвоєння теоретичних знань разом із досвідом практичної роботи на виробництві та в наукових установах; підготовки інженерів, здатних до самовдосконалення, новаторства, винахідництва, раціоналізаторства організації та керівництва виробництвом.

У структурі діяльності вищих технічних навчальних закладів означеного періоду виокремлено такі основні напрями: навчальна діяльність (передбачала визначення мети підготовки інженерно-технічних кадрів, розроблення й удосконалення її змісту й організаційних форм); науково-дослідна діяльність (була спрямована на організацію наукових досліджень, забезпечення роботи аспірантури та докторантури, створення навчально-науково-виробничих комплексів); виховна діяльність (ідейно-політична, трудова, культурно-естетична, фізкультурно-спортивна); адміністративно-господарська діяльність (забезпечувала розвиток матеріальної бази ВНЗ і впорядкування роботи відповідних підрозділів).

4. Окреслено зміни в діяльності політехнічних ВНЗ України на окремих етапах розвитку вищої технічної освіти у другій половині ХХ ст.: відмова від вузькоспеціалізованої підготовки інженерів у індустріальних інститутах і повернення до політехнічної моделі ВТО з широким спектром спеціальностей (перший етап); організація розгалуженої мережі осередків вечірньої та заочної освіти в існуючих політехнічних вишах та їх філіях, в новостворених заочних і вечірніх ВНЗ, безпосередньо при великих промислових і сільськогосподарських підприємствах, на загальнотехнічних факультетах – регіональних осередках політехнічної освіти (другий етап); скорочення заочної освіти як неякісної, зміцнення матеріально-технічної бази політехнічних інститутів та відкриття нових сучасних спеціальностей, посилення ролі науково-дослідної роботи, оптимізація мережі політехнічних вишів та їх підрозділів, виникнення на базі філій нових навчальних закладів (третій етап); реформування системи ВТО, скорочення плану прийому за низкою інженерно-технічних спеціальностей відповідно до потреб

народного господарства (перша фаза четвертого етапу); розширення прав навчальних закладів, надання академічної та господарської автономії політехнічним ВНЗ, перехід на багаторівневу підготовку фахівців, отримання інститутами статусу університетів та інтеграція до європейського простору вищої освіти (друга фаза четвертого етапу). Доведено, що класичні принципи функціонування політехнік (технічна багатопрофільність, глибока фундаментальна і якісна професійна підготовка, орієнтація на потреби економіки регіону та держави в цілому) є базовими для сучасних технічних університетів.

5. Схарактеризовано та надано оцінку досвіду освітньої діяльності вітчизняних політехнічних ВНЗ. Показано, що на схвалення заслуговує прагнення перманентного вдосконалення його (досвіду) змістових та організаційних аспектів, зокрема: приведення у відповідність з потребами промисловості структури факультетів і спеціальностей; оптимізація співвідношення лекційних і практичних занять; узгодження теоретичної складової фахових дисциплін з виробничою практикою; проведення розрахунків «коефіцієнта трудомісткості роботи» з кожної дисципліни з метою оптимального використання навчального часу. Позитивно слід вважати тенденцію до постійного удосконалення навчальних планів з урахуванням наявного досвіду організації освітнього процесу; оновлення технічних засобів, що призвело до повної комп'ютеризації освітнього процесу в політехніках раніше, ніж в інших вишах; посилення уваги до практичної підготовки студентів, особливо в умовах реального виробництва; збільшення обсягу самостійної роботи; забезпечення освітнього процесу виваженими робочими програмами та якісною навчально-методичною літературою. Привертають увагу поява нових форм наукової роботи студентів – студентських конструкторських бюро, лабораторій, майстерень тощо.

Серед негативів радянського періоду означено заідеологізованість навчально-виховного процесу та відставання кадрового забезпечення політехнічних вишів України від зростаючих вимог до якості навчання та потреб промисловості. Відчутний брак професорів і докторів наук можна частково пояснити підпорядкованістю усіх спеціалізованих рад єдиному всесоюзному органу – Вищій атестаційній комісії СРСР та неякісною організацією роботи з підготовки та підвищення наукової кваліфікації викладачів, що працювали над кандидатськими та докторськими дисертаціями в якості здобувачів. Позитивні зрушення у підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації для політехнічних ВНЗ були зумовлені створенням у незалежній Україні ВАК (1992). Одним із позитивів перетворення політехнік на технічні університети стало суттєве зростання кількості спеціалізованих вчених рад за різноманітними науковими спеціальностями.

Дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів діяльності політехнічних ВНЗ у контексті розвитку вищої технічної освіти. Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на більш детальне дослідження теорії та історії вітчизняної й зарубіжної вищої технічної освіти, стратегій її розвитку на сучасному етапі, підготовки, перепідготовки, стажування та спеціалізації інженерних кадрів, проблеми студентського самоврядування тощо.

Основні наукові результати дисертаційного дослідження висвітлено у таких працях автора:

1. Юхно О. І. Діяльність політехнічних ВНЗ в Україні у другій половині ХХ ст. : навч. посібник / О. І. Юхно – Суми : ФОП Цьома С. П., 2016. – 128 с.
2. Юхно О. І. Витоки вищої політехнічної освіти в Україні / О. І. Юхно // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2011. – № 8 (18). – С. 38–46.
3. Юхно О. І. Становлення вищої заочної політехнічної освіти в Україні / О. І. Юхно // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. – № 1 (27). – С. 59–67.
4. Юхно О. І. Сутність вищої політехнічної освіти: генеза поняття / О. І. Юхно // Педагогічні науки. Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2014. – № 1 (22). – С. 161–169.
5. Юхно О. І. Організація навчального процесу у політехнічних інститутах України (50–80-ті роки ХХ ст.) / О. І. Юхно // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. – Тернопіль, 2014. – № 2. – С. 11–17.
6. Юхно О. І. Діяльність політехнічних ВНЗ України у другій половині ХХ століття: чинники та етапи / О. І. Юхно // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка : науковий журнал – Житомир : ЖДУ імені І. Франка, 2014. – № 6 (78). – С. 237–241.
7. Юхно О. І. Історіографія дослідження розвитку вищої технічної освіти України у другій половині ХХ століття / О. І. Юхно // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – № 10 (44). – С. 151–158.
8. Юхно О. І. Змістові аспекти діяльності політехнічних ВНЗ України у другій половині ХХ століття / О. І. Юхно // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2015. – III (19), Issue : 38 – S. 68–74.
9. Юхно О. І. Становлення вищої політехнічної освіти: пошук нових парадигм (кінець 18–19 ст.) / О. І. Юхно // Політехнічна освіта як засіб забезпечення ринку праці в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 19-20 листопада 2013 р.). – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – С. 168–170.
10. Юхно О. І. Інновації у вищій інженерно-технічній освіті / О. І. Юхно // Освітні інновації : філософія, психологія, педагогіка : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 3 грудня 2014 р.). – Суми : «Мрія», 2014. – Ч. 1. – С. 230–233.

АНОТАЦІЯ

Юхно О. І. Діяльність політехнічних ВНЗ у контексті розвитку вищої технічної освіти в Україні (друга половина ХХ століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Сумський

державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка МОН України, Суми, 2016.

Дисертація є комплексним дослідженням у галузі історії педагогіки щодо діяльності політехнічних ВНЗ у контексті розвитку вищої технічної освіти в Україні (друга половина ХХ ст.).

Розкрито ступінь наукової розробленості проблеми розвитку вищої технічної освіти. Визначено сутність, чинники та етапи розвитку вищої технічної освіти в Україні у другій половині ХХ століття. Виявлено переваги політехнічної моделі ВТО у підготовці інженерних кадрів та виокремлено основні напрями діяльності українських політехнік. Окреслено поетапні зміни в діяльності вітчизняних політехнічних ВНЗ у другій половині ХХ століття. Схарактеризовано досвід освітньої діяльності політехнічних ВНЗ в означений період.

Ключові слова: розвиток, вища технічна освіта, діяльність політехнічних ВНЗ в Україні, підготовка інженерних кадрів, освітня діяльність.

Юхно О. И. Деятельность политехнических ВУЗов в Украине в контексте развития высшего технического образования (вторая половина ХХ века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Сумской государственной педагогической университет имени А. С. Макаренко МОН Украины, Сумы, 2016.

Диссертация является комплексным исследованием в области истории педагогики о деятельности политехнических ВУЗов в контексте развития высшего технического образования в Украине (вторая половина ХХ века).

Раскрыта степень научной разработанности проблемы развития высшего технического образования. Определены сущность, факторы и этапы развития высшего технического образования в Украине во второй половине ХХ века. Выявлены преимущества политехнической модели ВТО в подготовке инженерных кадров и выделены основные направления деятельности украинских политехник. Определены поэтапные изменения в деятельности отечественных политехнических ВУЗов во второй половине ХХ века. Охарактеризован опыт образовательной деятельности политехнических ВУЗов в указанный период.

Ключевые слова: развитие, высшее техническое образование, деятельность политехнических ВУЗов в Украине, подготовка инженерных кадров, образовательная деятельность.

Yukhno O. I. The activity of polytechnic HEI in the context of development of higher technical education in Ukraine (the second half of the XX century). – On the rights of Manuscript.

Thesis for the Degree of the Candidate of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, MES of Ukraine, Sumy, 2016.

This thesis is a complex mix of research in the field of history of pedagogy that explores activity of polytechnics in the context of development of higher technical education in Ukraine (the second half of the XX century).

The researches on the problem of higher technical education development are revealed. According to the chronological criterion, two groups of works are outlined: 1) the works of the Soviet period that have mostly descriptive character and ideological dominance; 2) the works of independent Ukraine, which are characterized by the expansion of the source base and the latest methodology. Researches on the development of the HTE in our country on the problem-topical criterion can be divided into four groups: the first group contains the works devoted to the history of higher education in Ukraine in some chronological framework; the second group constitute researches on the development of engineering education at different historical stages; the third group – the history of the universities; the fourth group consists of the dissertation researches that reveal contemporary problems of training students of technical HEI.

The factors (socio-economic, political, legal, scientific, technical, and academic) and stages of development of higher technical education in Ukraine in the second half of the twentieth century are defined, namely: I stage (1950–1957) –restoration; II stage (1958–1965) – industrial integration; III stage (1966–1986) – development; IV stage (1987–1999) – university.

The article traces the genesis of the polytechnic model of the HTE and the main directions of the Ukrainian polytechnics. The activity of the polytechnic HEI is defined as a purposeful process of ensuring the needs of society in educational services on a wide range of technical specialties and meeting the demand of the economic sector in highly skilled, competitive, socially and professionally mobile specialists of the engineering profile with a permanent system of universal values, a broad outlook, able to be the creators of a new technology, the organizers and leaders of production. In the structure of higher technical education institutions activity of the specified period the following directions are outlined: educational activities; research activities; upbringing activities; administrative and business activities.

The gradual changes in the activity of national polytechnics in the second half of the XX century are traced. It is proved that the classical principles of polytechnics functioning (technical versatility, fundamental high-quality training, focus on the needs of the regional economy and the state as a whole) are basic for modern technical universities.

Positive and negative experience of the educational activities of the polytechnic higher education institutions during the research period is characterized. It is shown that positive is the desire of permanent improvement of its (experience) content and organizational aspects. Positive should be considered the tendency to continuous improvement of the curriculum based on existing experience of organization of the educational process; upgrade of the technical means of teaching, etc. Among the negatives sides of the Soviet period should be noted ideological bias of the educational process and the insufficient staffing of Ukrainian polytechnic universities in conditions of increasing requirements to the quality of learning and industry needs.

Key words: development, higher technical education, activity of the polytechnic HEI of Ukraine, engineering staff training, educational activity.

Підписано до друку 09.03.2016 р. Формат 60x90/16. Гарн. NewTimes.

Друк. ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 8

Видавець і виготовлювач:

ФОП Цьома С.П.. 40002, Суми, Роменська, 100.

Тел.: 066-293-34-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

серія ДК, № 5050 від 23.02.2016.